

УЗАЕМАСУВЯЗЬ МАСТАЦТВА І РЭЛІГІІ (ПА ТВОРАХ М. В. ГОГАЛЯ)

Аналізуючы культурную спадчыну той ці іншай краіны, і Беларусь тут не з'яўляецца выключэннем, нельга не прыйсці да высновы пра вельмі цесную сувязь мастацтва і рэлігіі. Больш таго, не цяжка заўважыць, што менавіта рэлігія з'яўляецца адным з найбольш уплывовых фактараў у гісторыі мастацкай думкі і мастацкай дзейнасці, што яна на працягу ўсяго існавання мастацтва заставалася невычэрпнай скарбніцай сюжэтаў і тыпажоў, яна была крыніцай натхнення і моцным ідэйным стымулам для многіх таленавітых твораў. З іншага боку, мастацтва таксама аказала даволі значны ўплыў на царкоўнае жыццё, стаўшыся важным сродкам яе місіянерскай і дабрачыннай дзейнасці. Царква заўжды выкарыстоўвала мастацкія сродкі і пры будаўніцтве храмаў, манастыроў, і пры напісанні і выданні духоўнай літаратуры, і пры стварэнні цудоўных, узнёслых, напоўненых боскай прыгажосцю абразоў, фрэсак. Безумоўнай мастацкай вартасцю валодаюць кнігі Бібліі, творы айцоў Царквы. Царква заўжды спрыяла творчай дзейнасці дзеля праслаўлення імя Хрыста Збаўцы. Таму свет сёння можа ганарыцца шматлікімі імёнамі вядомых пісьменнікаў, жывапісцаў, графікаў, архітэктараў і іншых мастакоў, чые жыцці і творчасць былі прысвечаны служэнню высокім духоўным ідэалам, вялікім хрысціянскім ідэям.

Адным з такіх твораў быў Мікалай Васільевіч Гогаль. Яго імя добра вядома грамадскасці як імя пісьменніка-сатырыка. Аднак сам Гогаль такое разуменне сваёй дзейнасці лічыў цалкам няправільным. Узнікшае непаразуменне выклікана тым, што ні сучаснікі Гогалю, ні нашы сучаснікі ў пераважнай большасці не былі знаёмы з духоўнай прозай вядомага пісьменніка, якую ён сам лічыў найбольш важнай і дасканалай часткай сваёй творчай спадчыны.

Будучы з аднаго боку пісьменнікам, гэта значыць творчай асо-

бай, а з іншага—глыбока рэлігійным чалавекам, Гогаль не мог не закрануць у сваіх творах пытаньня суаднясення мастацкага і рэлігійнага—і ў жыцці, і ў творчасці.

Некаторыя даследчыкі разводзяць гэтыя паняцці па розных кутах і прапануюць разглядаць духоўны шлях М. В. Гогалья як шлях ваганняў паміж гэтымі дзвюма «крайнасцямі»: паміж рэлігіяй і творчасцю, паміж манастыром і пісьменніцкай працай. Напрыклад, Уладзімір Варапаеў у прадмове да кнігі духоўнай прозы Гогалья не раз згадвае: «Мастацкі пачатак перамагаў у ім; крызіс Гогалья—следства глыбокага ўнутранага канфлікту паміж духоўнымі памкненнямі і пісьменніцкім дарам» [4, с.12].

Сапраўды, Гогаль не раз разважаў над пытаннем манаства і маёчасці звязаць свой лёс з манастыром. Напрыклад, у працы «Выбраныя месцы з перапіскі з сябрамі» ён піша: «Няма вышэйшага звання, чым манаскае, і хай дапаможа нам Бог апрадуць калі-небудзь простую рызу чарняца, гэтак жаданую для маёй душы, пра якую і развагі мне ў радасць» [4, с.137]. Аднак развагі гэтыя амаль заўсёды прыходзілі да іншай высновы: «Каб набыць права адасобіцца ад свету, неабходна ўмець са светам развітацца. «Раздай усю маёмасць сваю жабракам і пасля ўжо ідзі ў манастыр»,—так кажуць усім, хто туды ідзе... Маёмасць мая не ў грашах. Бог мне дапамог назапасіць некалькі разумнага і душэўнага добра і даў некаторыя здольнасці (тут Гогаль, між іншым, падкрэслівае боскі пачатак творчасці—А.С.), карысныя і патрэбныя іншым—таму я павінен раздаць гэтую маёмасць тым, хто яе не мае, а потым ужо ісці ў манастыр» [4, с.137]. Таму Гогаль робіць адпаведную выснову: «...Для мяне замкнутыя дзверы жаданай абіцелі. Манастыр ваш—Расія!» [4, с.137].

Менавіта з манаскім служэннем параўноўвае Гогаль сваю пісьменніцкую працу ў напісанай крыху пазней «Аўтарскай споведзі»: «Гэта (пісьменніцкая праца—А.С.) складала адзіны прадмет усіх маіх думак, калі я ўсё іншае пакінуў, усе лепшыя прынады жыцця і, як манах, разарваў сувязі з усім тым, што любя чалавеку на зямлі, каб ні пра што іншае не думаць, апрача сваёй працы» [4, с.312].

Творчасць для Гогалья—гэта бесперапыннае, аддаанае служэнне

Богу і свайму народу. «Мой сябра! Мы пакліканья ў свет не на тое, каб вынішчаць і разбураць, але, падобна Самому Богу, усё скіроўваць да добра, — нават і тое, што ўжо сапсаваў чалавек і перавярнуў у зло. Няма такой прылады ў свеце, якая не была б прызначана на службу Бога» [4, с.109]. Або вось яшчэ падобныя словы: «...усе дары Божыя даюцца нам на тое, каб мы служылі імі братам нашым: ён загадаў, каб штохвіліны вучылі мы адзін аднаго» [4, с.114]. У служэнні кожнага чалавека, у тым ліку і мастака, на сваім месцы Гогаль бачыць шлях да аптымізацыі грамадскага жыцця: «Грамадства толькі тады паправіцца, калі кожны прыватны чалавек зоймецца сабою і будзе жыць як хрысціянін, служачы Богу...» [4, с.443].

На такую ж адданасць, такое ж служэнне гатовы Гогаль і для мастацтва, якое ён называе «нашым мілым мастацтвам, для якога жыў і для якога вучуся цяпер, як школьнік» [4, с.407]. Прычым ён зазначае, што «перш чым разумець значэнне і мэту мастацтва, я ўжо адчуваў чуццём усёй душы маёй, што яно павінна быць свята» [4, с.407]. Таму Гогаль з малітваю звяртаецца да Бога: «Ні на момант быцця майго не пакідай мяне; сапрысутнічай мне ў працы маёй, для яе ж стварыў мяне ў свет, ды, здзяйсняючы яе, прабуду ўвесь у Табе, Ойча мой...» [4, с.438].

Менавіта са сваёй місіяй, са сваім прызначэннем спрабуе разабрацца Гогаль. На гэта скіраваны яго творчыя пошукі. Дзеля гэтага ён робіць спробы сысці ў манастыр, зрабіць паломніцтва ў Іерусалім, каб там ачысціцца і душою, і сэрцам, каб ачысціць і свой мастацкі талент. Ідэя ачышчэння мастацтва праз веру зрабіла вельмі моцны ўплыў на погляды Гогаля. Працяг літаратурнай працы ён цяпер не бачыць без папярэдняга абнаўлення душы: «Чысцей горнага снегу і святлей нябёсаў павінна быць душа мая, і тады толькі я прыйду ў сілы пачаць подзвігі і вялікую справу, тады толькі вырашыцца загадка майго існавання» [4, с.6].

Прыблізную аналогію з дзеяннямі Гогаля можна адшукаць у другой рэдакцыі аповесці «Партрэт». Мастак, які стварыў партрэт ліхвяра, становіцца манахам. Прайшоўшы шлях ачышчэння праз манаскую службу, ён вяртаецца да сваёй працы і стварае карціну, выключную і велічную ў сваёй святасці. У канцы аповесці манах-мастак павучае сына: «Ратуй чысціню душы сваёй. Хто заключыў

у сабе талент, той найчысцейшым павінен быць душою. Іншаму даруецца многае, але яму не даруецца» [4, с.6]. У абедзвюх рэдакцыях «Партрэта» Гогаль на першы план высоўвае тыя пачаткі веры, якія супрацьпастаўлены антыхрыставу пачатку і сцвярджаюць стварэнне. Найбольш поўна гэтая думка выражана ў тастаменце старога мастака: «Намёк пра боскі нябесны рай заключаны для чалавека ў мастацтве, і па таму аднаму яно ўжо вышэй за ўсё... Бо для супакаення і прымірэння ўсіх сыходзіць у свет высокае стварэнне мастацтва. Яно... гучнай малітвай імкнецца вечна да Бога» [5, с.29]. У гогалеўскім «Партрэце» ўпершыню даволі дакладна вызначана праблема рэлігійнага азарэння як аднаго з важнейшых сродкаў рэалістычнага мастацтва [5, с.34-35]. Прачытаўшы другую рэдакцыю «Партрэта», Шавыроў пісаў Гогалю: «Ты ў ім так раскрыў сувязь мастацтва і рэлігіі, як яшчэ нідзе яна не была раскрыта» [4, с.6]. Іншым духоўна бліжкім прыкладам для Гогаля стала творчасць мастака Іванова, яго вернасць і поўная аддача сябе творчасці, у якой рэлігія і эстэтыка зліліся. У любым выпадку Гогаль ужо не мог раздзяліць у сваёй сутнасці рэлігію і мастацтва: «Шлях мой цяжкі; справа мая такая, што без штохвіліннай, без штогадзіннай і без відавочнай дапамогі Божай не можа зрушыцца маё пярэ...» [4, с.15].

Гогаль выступае як вельмі патрабавальны да сябе і іншых творцаў аўтар. Ён не жадае бачыць надрукаванымі «сырыя» працы і «гнилыя словы». Таму нездарма матыў маўчання так арганічна звязаны з матывам спалення [1, с.235]. Так, напрыклад, Дзяржавін, на думку Гогаля, «моцна пашкодзіў сабе тым, што не спаліў прынамсі цэлай палавіны од сваіх» [4, с.53]. Гогаль бачыць неабходнасць маральнай адказнасці пісьменніка за сваю творчасць.

Цэнтральнай праблемай большасці твораў М. В. Гогаля з'яўляецца праблема душы [5, с.25]. У «Аўтарскай споведзі» ён піша: «Такім чынам, на пэўны час заняткам маім стаў не рускі чалавек і Расія, але чалавек і душа чалавека наогул ...і я прыйшоў да Таго, Хто адзін поўны знаўца душы і ад Каго аднаго я мог толькі даведацца паўней душы. Я не супакоіўся да таго часу, пакуль не вырашыліся для мяне некаторыя ўласныя мае пытанні адносна мяне самога» [4, с.295-296]. Тую ж думку Гогаль прадубляваў у сваім пісьме «Мастацтва ёсць згода з жыццём» да Жукоўскага ад 10 студзеня 1848 г., якое ён меркаваў

змясціць напачатку другога перавыдання «Выбраных месцаў з перапіскі з сябрамі» [4, с.529]. Тут ён таксама згадвае, што «хваробы і цяжкія душэўныя станы... скіравалі <мяне> да таго, да чаго раней, чым стацца пісьменнікам, ужо меў я ахвоту: да назірання ўнутранага за чалавекам і за душой чалавечай... На гэтым шляху паняволі сустрэнешся з Тым, Хто Адзін з усіх дасюль быўшых на зямлі паказаў у Сабе поўнае пазнанне душы чалавечай...» [5, с.409-410].

Акрамя іншага, гэтыя словы паказваюць, што менавіта творчасць прывяла Гогаля, як і яго сябра Жукоўскага, да веры. А потым—вера значна паўплывала на творчасць, дазволіла па-новаму раскрыць асноўную творчую філасофію абодвух пісьменнікаў [5, с.21]. Гогаля з Васілём Андрэвічам Жукоўскім яднала яшчэ і рэзкае адштурхоўванне ад інтэлектуалізму ў творчасці і погляд на паэзію як на Боскае адкрыццё [5, с.28].

Абодва яны кажуць пра непасрэдную залежнасць мастацкай ісціны ад маральнай чысціні асобы паэта. З гэтым звязаны важнейшы тэзіс пра неабходнасць самавыхавання, настойлівай арганізацыі свайго «я». Без усяго гэтага паэт не змог бы выконваць высокую місію «пасланніка Творцы, які адкрывае іншым» Бога [5, с.28]. Адэкватна ўспрымаючы гэтыя словы Жукоўскага, Гогаль усклікае: «Ніколі яшчэ так верна і так цудоўна не было сказана пра абавязак пісьменніка. Ніколі яшчэ, можа быць, не было так трэба сказаць гэта, як у наш час» [5, с.28-29].

Прафесія мастака, творцы вымагае вялікай адказнасці: «Абыходзіцца са словам трэба сумленна. Яно ёсць найвышэйшы падарунак Бога чалавеку. Бяда вымаўляць яго пісьменніку ў той час, калі ён знаходзіцца пад уплывам палкіх захапленняў, прыкрасці, ці гневу, альбо якой-небудзь асабістай непрыхільнасці да каго б тое ні было... з яго такога выйдзе слова, якое для ўсіх абрыдне» [4, с.54].

Мастак павінен выконваць у грамадстве вельмі высокую і складаную місію—ён павінен падрыхтаваць грамадства да сустрэчы з Хрыстом, дапамагчы зразумець «нябесныя ісціны хрысціянства» і ўбачыць «увесь неахопны круггляд хрысціянства». Але праца гэта павінна быць выканана «сапраўды і цалкам па-мастацку» без цалкам непатрэбнага ў гэтай справе «ніякага прыклеіша збоку, сакратара-чыноўніка» [4, с.99-100].

У сваім лісце «Пра лірызм нашых паэтаў» да В. А. Жукоўскага,

надрукаваным у «Выбраных месцах з пераніскі з сбрамі», а таксама і ў некаторых іншых працах М. В. Гогаль спрабуе вылучыць найбольш характэрныя рысы сапраўднага творцы. Гэтыя рысы ён знаходзіць у сваіх суайчыннікаў: «у лірызме нашых паэтаў ёсць штосьці такое, чаго няма ў паэтаў іншых нацый,—менавіта штосьці блізкае да біблейскага...» [4, с.75]. «Я тлумачыў гэта тым, што нашы паэты бачылі кожны высокі прадмет у яго законным судакрананні з найвышэйшай крыніцай лірызму—Богам...» [4, с.76]. Уласцівае «амаль усіх нашых пісьменнікаў» Гогаль называе духоўную высакароднасць [4, с.89]. Адпаведныя рысы ён адшуквае ў вядомых расійскіх пісьменнікаў, жывапісцаў. Аднак гэтая думка не была падтрымана прадстаўнікамі Царквы. Так, напрыклад, сярод дакументаў, што захоўваліся ў М. В. Гогалю знойдзены і спіс артыкула протаіерэя Тарасія Сярэдзінскага, у якім апошні даводзіць, між іншым, што думка пра Бога як крыніцу лірызму расійскіх паэтаў «даволі спакуслівая! Іншы падумае, што паэт ёсць богадухнавенная асоба!..» [6, с.425].

Аднак высокая роля пісьменніка і яго працы ў наступных творах Гогалю яшчэ больш падкрэсліваецца. Гогаль хоча, каб слова ўдзельнічала ў стварэнні свету і чалавека, каб яно рабіла яго душу больш дасканалай і прыгожай. Толькі такая паэзія здольная вярнуць грамадству тое, «што ёсць сапраўды цудоўнага і што выгнана з яго сучасным бессэнсоўным жыццём». Шлях да гэтага ў Гогалю бачыцца адзін—тэургічны, збліжэнне паэзіі з вучэннем Хрыста, з Царквою [1, с.243].

М. В. Гогаль усяляк падтрымлівае і ўхваляе выкарыстанне хрысціянскай тэматыкі ў творчасці. Так, у лісце «Прадметы для лірычнага паэта ў цяперашні час», адрасаваным М. М. Языкову, Гогаль настойліва заклікае апошняга перачытваць Біблію, каб знайсці вялікую колькасць «прадметаў», тэм для творчасці [4, с.111]. За выкарыстанне хрысціянскай тэматыкі Гогаль шчыра дзякуе вядомым пісьменнікам, жывапісцу А. А. Іванову. Прычым неабходнай умовай для поўнага разумення і дакладнага выражэння хрысціянскага сюжэта паводле М. В. Гогалю з'яўляецца «шчыры зварот да Хрыста» [4, с.173], зроблены мастаком.

Пры гэтым М. В. Гогаль выступае ў абарону захавання духоўнасці, боскасці расійскай літаратуры, спрабуючы яе адмежаваць ад

еўрапейскіх «новаўвядзенняў»: «Для мяне вар'яцкая і думка ўвесці якое-небудзь новаўвядзенне ў Расію, абмінаючы нашу Царкву, не папытаўшыся ў яе на гэта блаславення. Недарэчна нават і да думак нашых прывіваць якія б гэта ні былі еўрапейскія ідэі, пакуль не ахрысціць іх яна светам Хрыстовым» [4, с.117].

Такім чынам, ні ў якім разе нельга казаць пра супярэчнасць паміж рэлігіяй і мастацтвам, якая, нібыта, існавала ў душы пісьменніка, ці, больш таго, перашкаджала паўнаўвартаснаму выяўленню сваіх здольнасцей. Мастацтва для Гоголя—шлях да Бога. Мастак павінен спачатку сам звярнуцца да Бога, а потым, карыстаючыся сваім творчым (боскім) дарам, прывесці іншых. І рэлігійны пачатак, і творчае майстэрства Гоголя знаходзіліся ва ўзаемадзеянні між сабою, абагачаючы і развіваючы адно аднаго. Менавіта гэтае крэатыўнае ўзаемадзеянне мастацтва і рэлігіі значна ўзбагаціла творы М. В. Гоголя глыбінёй разваг і назіранняў, новымі сюжэтамі і вобразнымі сродкамі. Менавіта гэта адкрыла свету новае аблічча рускай літаратуры, падкрэсліла ў ёй ролю духоўнасці і святасці.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Барабаш Ю. Гоголь. Загадка «Прощальной повести» («Выбранные места из переписки с друзьями»). Опыт непредвзятого прочтения).—М.: Худож. лит., 1993.—269 с.
2. Волосков И. В. Истоки религиозной философии Н. В. Гоголя / Вестник Моск. университета. Серия 7: Философия.—2002.—№ 2.—С.47-57.
3. Воропаев В. А. Н. В. Гоголь: жизнь и творчество. В помощь преподавателям, старшеклассникам и абитуриентам.—М.: Изд-во МГУ, 1998.—128 с.
4. Гоголь Н. В. Духовная проза / Сост. и коммент. В.А.Воропаева, И.А.Виноградова; вступ. ст. В.А.Воропаева.—М.: Русская книга, 1992.—560 с.
5. Канунова Ф. З., Айзикова И. А. Нравственно-эстетические искания русского романтизма и религия (1820-1840 е годы).—Новосибирск: Сибирский хронограф, 2001.—304 с.
6. Неизданный Гоголь. / Сост. И. А. Виноградов.—М.: Наследие, 2001.—600 с.